

ISTORIOGRAFINIAI AMŽININKŲ TEKSTAI APIE LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMĄ KAIP LOKALINĖS GALVOSENOS RAIŠKOS VIETA (PANEVĖŽIO APSKRITIES ATVEJIS)

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Universiteto g. 3, LT-01513
Vilnius, Lietuva. El. paštas petreikist@gmail.com

Straipsnyje, remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve išlikusiais dokumentais, analizuojama lokalinės galvosenos raiška Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių istorijose. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento pavedimu 1927 m. viršaičių ir / ar sekretorių papasakotos istorijos buvo paremtos amžininkų atsiminimais. Gilus memuarinis klodas valsčių istorijose, atsižvelgiant į savivaldybių veiklos atkūrimo istorikumą, prielaidas, Nepriklausomybės priešus ir sąjungininkus, vertinant savo jėgas ir suvokiant galimybes bei atliktus veiksmus, pateikė skirtingų įvykių interpretacijų. Valsčių istorijose atsispindintys lokalinės galvosenos ypatumai plečia supratimą apie tam tikrose vietose / srityse susiformavusį Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo vertinimą, pagal kurį siekta įsigilinti į konkrečios vietovės situaciją, kategoriškai neatmetant valsčiaus žmonių išgyventos patirties.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: atsiminimai, kultūrinė atmintis, lokalinė galvosena, nepriklausoma Lietuva, Nepriklausomybė, Panevėžio apskritis, valsčius.

ĮVADINĖS PASTABOS

Kauno gubernijos Statistikos komiteto iniciatyva Lietuvos miestų ir miestelių istorijos pradėtos rašyti dar XIX amžiaus pabaigoje. Įprastai jos buvo skelbiamos kasmetiniame informaciniame leidinyje *Kauno*

gubernijos atmintinė knygelė (Памятная книжка Ковенской губернии), o vėliau kai kurios istorijos pasirodė ir pateiktos atspauduose. Komiteto pirmininkas Konstantinas Gukovskis Panevėžio apskrities istorijas paskelbė 1887 ir 1898 metams skirtose atmintinėse. Vėliau, 1904 m., komiteto pastangomis išėjo kolektyvinė Panevėžio miesto istorija¹. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, profesionalių istorikų ši historiografijos kryptis nedomino, tuo laikotarpiu būta ir kitų esminių temų. Plačių interesų scenos veikėjas ir etnografas, tada Lietuvos universiteto studentas Petras Biržys 1927 m. savo lėšomis ėmėsi leisti seriją „Lietuvos miestai ir miesteliai“. Laikantis carinės tradicijos, pradėta leisti atskiriems valsčiams skirtas knygeles: *Vyžuona* (1927), *Anykščiai* (1928) ir *Taujėnai* (1928). Knygelėse laisvu stiliumi pateikiamos ir pagrindinės istorijos žinios apie valsčių. Vėliau P. Biržys perėjo prie stambesnių rinkinių – išėjo knygos: *Alytaus apskritis* (1931), *Biržų apskritis* (1932), *Kėdainių apskritis* (1934), *Marijampolės apskritis* (1937). Iki Antrojo pasaulinio karo P. Biržys nespėjo išleisti visų Lietuvos apskričių miestų ir miestelių istorijų. Šia koncepcija iš esmės remtasi Jungtinėse Amerikos Valstijose Broniaus Kviklio redaguotoje keturtomėje enciklopedijoje *Mūsų Lietuva* (4 t., 1964–1968). Dauguma P. Biržio ir B. Kviklio apie atskiras istorines vietas pateiktų žinių buvo paremtos surinktais pasakojimais, bet ne visi vertingiausi atsiminimai buvo rasti ir panaudoti.

Entuziastingai pradėtas leidybinis P. Biržio projektas neatsirado iš nieko. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento iniciatyva didžioji reikalingos istorinės medžiagos dalis buvo sukaupta valsčių savivaldybėse. Valstybė ruošėsi minėti Nepriklausomybės atkūrimo dešimtmetį, kuris kartu buvo ir lietuviškos savivaldos atkūrimo dešimtmetis. Daugelyje šalies vietų savivalda susikūrė ar atsikūrė 1918 m. spalio – gruodžio mėnesiais. 1927 m. Savivaldybių departamentas apskričių valdyboms išsiuntė pavedimą surinkti istorinių bei statistinių žinių apie apskrities valsčius, miestus ir apskričių savivaldybes. 1927 m. rugpjūčio 3 d. Panevėžio apskrities valdyba savo pavedimus išsiuntė Panevėžio apskrities valsčių ir miestų savivaldybėms. Surinkta medžiaga turėjo būti panaudota leidžiant Lietu-

1 Astramskas, Arūnas. *Panevėžio kraštas Konstantino Gukovskio akimis*. [Žiūrėta 2015-10-15], [p. 1]. Prieiga per internetą http://www.paneveziomuziejus.lt/files/senieji_leidiniai/Gukovskis_Kelione_po_apskriti_1886_paskelbta.pdf.

vos Nepriklausomybės 10-mečiui skirtą leidinį, kuris kitais metais ir pasirodė pavadinimu *Lietuvos savivaldybės 1918–1928: savivaldybių įsikūrimo ir pirmojo dešimtmečio darbų apžvalga* (1928). Tik pradėjus dirbti suvokta, kad dėl šios užduoties valsčiams gali kilti problemų ir neaiškumų, todėl departamentas pridėjo teminį klausimyną.

Per mažiau nei metus atsiradusios istorijos Panevėžio apskrities valdybos buvo surinktos į rinkinį *Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymai 1918–1928 m.*². Byloje išliko 18-os Panevėžio apskrities valsčių: Andrioniškio, Krekenavos, Kupiškio, Miežiškių, Naujamiesčio, Panevėžio, Piniavos, Pušaloto, Raguvos, Ramygalos, Rozalimo, Smilgių, Subačiaus, Šeduvos, Šimonių, Troškūnų, Vadoklių ir Viešintų, aprašymai. Kai 1931 m. vykdant administracinę reformą buvo panaikinti Andrioniškio, Miežiškių ir Piniavos valsčiai, šie aprašymai liko vienintelis liudijimas apie buvusią savivaldą.

Ne publikuoti, o naudoti viduje skirtose valsčių savivaldybių istorijose netrūko gilių memuarinių intarpų arba jos buvo parašytos remiantis tik liudininkų atsiminimais. Savaime suprantama, kiekvienas valsčių savivaldybių aprašymo autorius į nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį žvelgė iš savo valsčiaus perspektyvos ir kėlė probleminius praeities bei to meto klausimus. Pastebimas ryškus lokalinio patriotizmo motyvas, tam tikra linkme kreipiantis ir vietos galvoseną. Pats lokalinio patriotizmo reiškiny suvokiamas kaip individų užmegztas jausminis ryšys tapatinantis su gyvenamąja aplinka, todėl apmąstant vietovės praeitį dažniau vadovaujasi emocijomis, o ne nacionaliniu įvykių reikšmingumu. Memuarinio pobūdžio kūriniuose individuali ir grupinė atmintis yra pateikiama atsižvelgiant į dabarties visuomenės (siauriau – bendruomenės) poreikius, atrenkant tik esminius įvykius³.

Valsčių istorijų autoriai taip pat turėjo interpretuoti surinktą medžiagą apie savivaldos susikūrimą 1918–1920 m., kai trapi centrinė valdžia žmones paliko vokiečių, bolševikų ir lenkų savivalei. Iš šių samprotavimų ryškiau

---

2 *Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymai 1918–1928 m.* LCVA, f. 379. 207 lap.

3 Čepaitienė, Rasa. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53 (Nr. 4), p. 37.

atsiskleidžia lokalinei galvosenai būdingi prioritetai ir mąstymo kryptys, jei istorines realijas vertinsime remdamiesi ne visuotinėmis, o vietinėmis kategorijomis. Tų istorijų autoriams valsčius ir jo žmonės buvo gyvenimo centras ir visa vietinės savivaldos istorija turėjo liudyti, kokius sunkius uždavinius jie sprendė kurdami nepriklausomos Lietuvos pamatus. Išsami Subačiaus valsčiaus istorija neatsitiktinai baigiama žodžiais: „[š]tai trumpais bruožais apibūdintas Subačiaus savivaldybės darbas, liečiantis grynai tik vietinius gyventojų reikalus. Kitų darbų, surištų su visokių valdžios parėdymų pildymu, kaip karo, taip ir taikos metu, aš čia neliesiu, nes tai nebeįjima į gryną savivaldybinio veikimo srytį.“⁴ Šioje ir kitose valsčių istorijose stinga kritinės šaltinių analizės, bet daugeliu atvejų mokėta išgryninti tiriamą objektą, rasti argumentų jo apibrėžčiai ir interpretacijai.

Nagrinėjamos Panevėžio apskrities valsčių istorijos Lietuvos savivaldos tyrėjams nežinomos nei kaip istoriografiniai tekstai, nei kaip memuarinės prigimties istorijos šaltiniai. Galbūt dėl šių priežasčių Panevėžio apskrities valsčių istorijos miglotesnės nei kitų Lietuvos sričių. Pavyzdžiui, fundamentinėje Aistės Morkūnaitės-Lazauskienės monografijoje *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.* (2007) Panevėžio apskrities situacija iš esmės nutylima: minimi tik Kupiškio, Raguvo ir Viešintų epizodiniai fragmentai⁵. Istoriko Broniaus Vaitkevičiaus knygoje *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais* (1967) daugiausia remtasi Partijos archyvu, beveik visiškai apsieita ir be svarbiausios Panevėžio apskrities faktografijos⁶, nors revoliucinių komitetų šioje apskrityje veikla minėtose valsčių istorijose iš esmės yra aprašoma. Žinių apie savivaldos atsiradimą stinga ir atskirų Panevėžio apskrities miestelių tyrimuose⁷. Tad ši 1927 m. Savivaldybių departamente sukaupta medžiaga vertinga ne tik dėl memuarinės savo prigimties, bet ir dėl reikšmingų faktografinių žinių, kurios galėtų praplėsti supratimą apie 1918–1920 m. savivaldos raidą Lietuvoje.

4 Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 105–112.

5 Morkūnaitė-Lazauskienė, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*: mokslo monografija. Šiauliai, 2007, p. 62, 25, 108, 199, 219.

6 Vaitkevičius, Bronius. *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*. Vilnius, 1967, p. 414–452.

7 Pvz., stokojant šaltinių Rozalimo istorijos 1918–1919 m. įvykiai vedami iš bendrų tendencijų, nepateikiant jokių šaltinių ir nutylint esmines vietos savivaldos detales. Žr.: Miškinis, Aligimantas. *Rozalimas: istorinė urbanistinė raida*. Kaunas, 2007, p. 44.

Atsižvelgiant į sukauptą medžiagą ir kūrybinius valsčių istorijų šaltinius, keliamas tikslas išanalizuoti, kaip 1918–1919 m. atkurta savivalda buvo suvokiama atskirose gyvos atminties vietovėse ir kokios istorinio pasakojimo paralelės buvo brėžiamos Panevėžio apskrities valsčiuose.

DOKUMENTŲ STYGIUS IR ATSIMINIMŲ PAIEŠKOS

Panevėžio apskrities valsčių ir miestų savivaldybių viršaičiai, sulaukę naujos užduoties, suvokė ją nevienodai. Vieni manė, kad tai dar vienas formalus pavedimas, kurį reikia atlikti greitai ir paviršutiniškai. Greitai, per kelis mėnesius sukurtos valsčių istorijos išėjo trumpos ir formalios. Detalaus aprašo nepateikė Pumpėnų valsčius, istorinę dalį praleido Smilgių valsčius. Likusieji valsčių viršaičiai patys aktyviai įsitraukė į šią užduotį, kartu įtraukė ir valsčių sekretorius. Pastarieji atskirais atvejais visiškai perėmė šią užduotį: būdavo, kad valsčiaus viršaitis net formaliai dokumento nepatvirtindavo savo parašu. Dažnai toks darbų pasidalijimas ir skuba buvo sąlygota to, kad valsčių savivaldybėse trūko išsilavinusio personalo. Tada valsčių administracija su tokio tipo užduotimis dar nebuvo susidūrusi⁸, tad neretai ieškota lengviausios išeities.

Dauguma supratingesnių viršaičių ir / ar sekretorių, vos gavę pavedimą, suskubo peržiūrėti valsčių archyvus, bet nieko vertinga juose nerado. Valsčių archyvų dokumentai, apimantys 1918 m. pabaigą – 1919 m. pradžią, menkai išliko dėl keleto priežasčių: 1) 1918 m. pabaigoje iš Lietuvos traukdamiesi vokiečiai išsivežė ir valsčių dokumentus; 2) parapinių komitetų dokumentai liko bažnyčių archyvuose ar pas buvusius klebonus; 3) 1919 m. sausio mėn. įvykus kariniam bolševikų įsiveržimui Panevėžio apskrityje veikę bolševikų komitetai traukdamiesi archyvus pasiėmė ar sunaikino juos; 4) valsčių viršaičiai nesuprato, kad reikiamos archyvinės medžiagos reikia ieškoti Vidaus reikalų ministerijos archyve ar Lietuvos valstybės centriniame archyve. Kita vertus, Savivaldybių departamento valdininkai negalėjo tikėtis, kad per trumpą laiką bus sulaukta išsamių istorinių tyri-

---

8 Žilinskas, Gintaras. Vietos savivaldybės Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: tarybų narių bei tarnautojų išsimokslinimas ir kvalifikacijos tobulinimas. *Viešojo politika ir administravimas*, 2013, t. 12 (Nr. 3), p. 500, 502.

mų. Galimybės ir lūkesčiai valsčių viršaičius ir sekretorius skatino priimti paprastesnius sprendimus.

Gyvų liudininkų atsiminimai apie 1918–1919 m. įvykius tapo pagrindiniu valsčių savivaldybių istorijos šaltiniu. Istorijas rašė skirtingo išsilavinimo žmonės. Atsižvelgiant į planą, jos nebuvo skirtos publikuoti: remiantis tomis istorijomis apskričių lygmeniu turėjo būti daromi apibendrinimai⁹. Tad pradedantys istoriografai savo nuomonę ir išgirstus liudininkų teiginius nesivaržydami jungė į vieną nuoseklų pasakojimą. Tai buvo tarsi kolektyvinis vietos gyventojų pasakojimas apie Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą jų valsčiuje, interpretuojamas kaip vieša ir oficiali kolektyvinio tapatumo deklaracija. Suvokta, kad daugelio istorinių įvykių remiantis jais tiesiog nebegalima patikimai atkurti. Išraiškingai skamba Rozalimo valsčiaus savivaldybės istorijos pradžios žodžiai: „[k]aip kiekvieno žmogaus, miesto, tautos arba valstybės vystymosi pradžia tamsi, neaiški, taip ir mūsų, Razalimo Valsčiaus Savivaldybės, kūrimosi laikas, apie kurį čia kalbėsime, gal bus kiek iš pradžios miglotas, neaiškus, gal ko ne ko ir truks“¹⁰. Apsidrausti pravartu tada, kai siekiama ko nors išvengti, nesuteikti perdėtų iliuzijų, pateikti savo požiūrį, o kartais net įsivelti į „atminties kovas“ su gretimais valsčiais ar centrine valdžia.

Rūpestingesni valsčių istorijų autoriai informacijos paieškas fragmentiškai dokumentuodavo. Krekenavos valsčiaus istoriniai šaltiniai apibūdinami lakoniškai: „[š]is aprašymas surašytas iš žodžių ir atsiminimų vietos gyventojų“¹¹. Naujamiesčio valsčiaus aprašyme nurodoma, kad naudotasi savivaldybės raštinės archyvais, apklausti buvę valsčiaus valdybos nariai ir kiti asmenys¹². Krekenavos valsčiaus istorijos autoriams iš tuometinio Gruzdžių klebono Kazimiero Kazlauskio pavyko gauti jo atsiminimus¹³

9 Šlikas, Ip. *Panevėžio apskrityje valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymų trumpa santrauka*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1764, lap. 8–11.

10 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 89.

11 Zapelis, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 9

12 Juozaitis, P. [*Naujamiesčio valsčiaus savivaldybės aprašymas*]. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 37.

13 Kazlauskas, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės: [atsiminimai]*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 10.

ir Krekenavos parapinio komiteto įsteigimo nuorašą¹⁴. Pažymėtina, kad politiškai angažuoti valsčių viršaičiai žinias rinko tik iš jiems politiškai artimų amžininkų. Dažniausiai trūko šaltinių kritikos ir objektyvumo, todėl šie istoriografiniai tekstai yra subjektyvūs, atspindi autoriaus ir jo atstovaujamo kolektyvo požiūrį.

ISTORINĖS ATMINTIES SILUETA I

1918 m. atkūrusi valstybingumą, Lietuva natūraliai atsigrėžė į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus, bet daugelio valsčių istorijų kūrėjų atmintis tiek nesiekė. Istorija buvo rašoma administraciniu pagrindu, vadovaujantis principu, kad jeigu valsčius buvo įkurtas dar XIX amžiuje, tai jis turėjo teisę ir būti atkurtas. Sprendžiant iš istoriko Leono Nekrašo tyrimo, ne visiems valsčiams Panevėžio apskrityje ši teisė buvo pripažinta, tad tik šios argumentacijos dažnai neužteko¹⁵, bet nuolat kelti istorinį argumentą ir įtvirtinti savo poziciją valsčiams buvo naudinga dėl ateityje galimo administracinio pertvarkymo. Šiame kontekste gana įdomiai atrodo Troškūnų valsčiaus deklaracija: „Troškūnų valsčius nenaujai įsikūręs, bet nuo senų rusų valdžios laikų buvęs.“¹⁶ Siekiant Viešintų valsčiaus egzistavimą pagrįsti istoriškai, istorinės tiesos paieškos buvo nukeltos į XIX a. vidurį. Viešintiškiai dar prisiminė, kad iki 1863 m. sukilimo buvęs Viešintų valsčius prijungtas prie Andrioniškio valsčiaus, kurį Pirmojo pasaulinio karo metais oficialiai atkūrė vokiečiai, nors administracija ir buvo tolokai nuo Viešintų miestelio. Esant užtektinai administracinių argumentų, viešintiškiai 1918 m. oficialiai atkūrė tik tai, kas anksčiau buvo panaikinta¹⁷. Andrioniškių atmintyje giliau įstrigo ne XIX a. antroje pusėje įvykusi Viešintų valsčiaus inkorporacija, bet jo atsiskyrimas nuo Andrioniškio vals-

14 *Krekenavos parapinio komiteto pranešimas Vidaus reikalų ministerijai*. Krekenava, 1918, gruodžio 29. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 11.

15 Nekrašas, Leonas. Lietuvos administracinio-teritorinio padalijimo kaitos bruožai 1918–1940 m. (Panevėžio apskrities atvejų analizė). *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 4, p. 20–37.

16 Beleckas; Pabarius, P. *Troškūnų valsčiaus savivaldybės kurimosi istorija*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 164.

17 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 169.

čiaus 1915 m. liepos 21 d.¹⁸. Istoriskai susijusios, bet tuo metu jau atskiros savivaldybės tuos pačius įvykius interpretavo atsižvelgusios į savo savivaldybių interesus. Istorinei tiesai neliko abejinga ir Smilgių valsčiaus savivaldybė. Smilgiškių teigimu, prieškariniais laikais valsčius buvo dukart didesnis. Teikiama užuomina į tai, kad vėliau įvykęs kaimų atsiskyrimas nuo valsčiaus pažeidė buvusį *status quo* ir sukėlė didelių problemų valsčių administruojant¹⁹. Istorinių teisių perėmimo atvejis užfiksuotas tik kartą: Pumpėnų valsčius save laikė Pajstrio valsčiaus istorijos tęsėju²⁰.

Istorinių administracinių argumentų ieškota atkuriant Panevėžio valsčių. Aplink Panevėžį kuriantis parapiniams komitetams, prieš karą buvusi Panevėžio valsčiaus savivaldybės teritorija pateko į keleto parapinių komitetų sudėtį. 1919 m. atėję bolševikai siūlė Panevėžio valsčiaus savivaldybę atkurti kaip „Panevėžio revoliucinį komitetą“, bet iš vietinių gyventojų nebuvo sulaukta pritarimo²¹. Istorinių paralelių, mintyje turint vokiškus administracinius vienetus, kartu ir bolševikų suformuotus darinius, nebuvo vedama (pvz., Andrioniškio valsčiaus), tad šiuo atveju Panevėžio valsčiaus istorijos kūrėjai, bandydami pagrįsti mintį, kad šio valsčiaus įkūrimas buvo neišvengiamas, griebėsi šiaudo.

Istorinių argumentų ieškota atkuriant Rusijos valdymo metais buvusią administracinę prieskirtį, kvestionuojant Lietuvoje besiformuojančias naujas apskritis. Pavyzdžiui, 1919 m. birželio 25 d. visuotiniame Šimonių valsčiaus susirinkime nuspręsta: „<...> atsiskirti nuo Rokiškio apskrities, kaipo nežinia kada ir kas Šimonių valsčių ten priskirė, ir prisivienyti prie Panevėžio apskr., kaip patogiausio dėl susisiekiimo ir kitų aplinkibių“²². Tokio valsčių migravimo po apskritis būta ir daugiau, bet istorinės tiesos šauksmas pasigirsdavo rečiau.

18 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

19 *Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 100–101.

20 *Pumpėnų valsčiaus pranešimas Panevėžio apskrities valdybai*. Pumpėnai, 1927, spalio 1. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 62.

21 *Trumpas apyrašas apie Panevėžio valsčiaus savivaldybę, jos įsikūrimą ir veikimą*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 44.

22 Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 159.

Tuo metu ieškant administracinės veiklos argumentų istorinė atmintis valsčių savivaldybėms buvo svarbi, todėl ir oficialioje jų istorijoje siekta pabrėžti istorines savo teises į savivaldą. Tokių teisių neturėjo pagal paprijas suformuoti valsčiai ir jų savivaldybės, kurios išaugo iš parapinių komitetų.

SĄLYGOS ATKURTI LIETUVOS VALSTYBĘ

Prabėgus dešimtmečiui po to, kai buvo atkurta Lietuvos valstybė, primiršti ir tikrieji Nepriklausomybės šaukliai, dirbę atkuriant vietinę savivaldą. Kita vertus, politiškai angažuoti valsčių viršaičiai ir sekretoriai aprašymuose reiškė ir savo politines pažiūras, vienas istorines realijas nutylėdami, o kitas išskeldami. Šioje provincijos aplinkoje gimė keletas galvosenos kryptių, ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą imta sieti su: 1) Lietuvoje likusių lietuvių inteligentų pastangomis atkurti Nepriklausomybę; 2) Vokietijos pralaimėjimu Vakarų fronte ir šalį apėmusia revoliucija bei 3) Lietuvos valstybės tarybos veikla. Siekiant objektyvumo reikia pasakyti, kad savivaldos raidai visos šios sąlygos buvo svarbios, bet redukcionistinis požiūris valsčių istoriografams leido atsirinkti, prioritetus skirstant ne remiantis buvusia visuotine įtaka, bet atsižvelgiant į surinktas žinias ir savivaldos reikšmingumą.

Panevėžio apskrities valsčių istorijose retai pavyksta rasti iki 1918 metų pabaigos organizuotos lietuvių veiklos apraškų, bet kiekvienas menkiausias savarankiškai atsiradęs kolektyvinės minties blyksnis valsčiaus istorijai buvo itin reikšmingas. Ramygaloje Nepriklausomybės pradžia buvo siejama su 1918 m. atsiradusia milicija, kurią išlaikė valsčiaus ūkininkai. Šis atsiradimas buvo pagrindas vėliau atsirasti parapiniam komitetui²³. Išsamesnėse Kupiškio ir Krekenavos valsčių istorijose yra detalesnių liudijimų.

Kupiškyje nuo 1916 m. vasaros veikęs beturčių šalpos komitetas, vadovaujamas kun. Antano Bajorino, organizavo slaptus pasitarimus Lietuvos

---

23 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 82.

Nepriklausomybės, savivaldos ir kt. svarbiais klausimais²⁴. Kupiškio valsčiaus viršaičio Domo Vaitkūno iniciatyva buvo propaguojama Aukštaitijoje nuo 1916 m. veikusios pagrindinės Aukštaičių pažangiojo jaunimo organizacijos veikla. Organizacija inicijavo slaptus kursus suaugusiesiems, rengė paskaitas, vakarus, steigė knygynus, skaityklas, leido du nelegalius šapirografuojamus laikraščius *Laisvės kelias* ir *Organizacijos reikalas*. Politinio kompromiso ieškota su katalikų jaunimo *Pavasarininkų* sąjunga. Sutelkus jėgas buvo įkurta *Lietuvių politinė organizacija*, ją įkūrus 1918 m. pradėti rengti slapti pasitarimai Kupiškyje ir jo apylinkėse²⁵. Šioje Kupiškio istorijos versijoje, nors ir buvo bandoma išlaikyti objektyvumą, bet kairiųjų jėgų įtaka pabrėžtinai jaučiama.

Krekenavos valsčiaus istorijai svarbios memuarinės ir archyvinės medžiagos pateikė buvęs Krekenavos klebonas Kazimieras Kazlauskas, kuris į daugelį dalykų žvelgė iš katalikiškosios inteligentijos pozicijų. Klebono liudijimu, nuo 1917 m. pradžios Panevėžio dekanato kunigai rinkdavosi aptarti susidariusią situaciją ir atsiradus palankiai progai ketino atgauti savivaldą. K. Kazlauskas atsiminimuose rašė: „[v]iename tokia suvažiavime aš pasiūliau susirinkimui, kad visi dvasininkai imtųsi stropiai inkalbinėti žmoniams Lietuvos Nepriklausomybės reikalingumą. Vienas iš susirinkusiųjų man atsakė: kaip galima įkalbinėti kitam į ką pats netiki. Tu pirma mus įtikink, kad Lietuva gali būti nepriklausoma, mes paskiau įkalbinėsime kitiems. Po ilgo mano įrodinėjimo susirinkimas nors ir liko neįtikintas, bet klausimas ant tiek surimtėjo, kad liko nutarta pavesti buvusiam kunigų tarpe vieninteliams pasauliniui asmeniui, studentui Kaziui Bizauskui, statistiniais daviniais sekančiame susirinkime įtikinti susirinkimą, kad Lietuva gali būti nepriklausoma. Studentas Bizauskas uždėtą jam darbą atliko sekančiame susirinkime“²⁶. Kazys Bizauskas, kuris savo politinę karjerą pradėjo veikdamas kartu su kunigais Panevėžio dekanate, 1918 m. vasario 16 d. tapo Lietuvos valstybės Nepriklausomybės atkūrimo akto signataru.

24 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 19.

25 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

26 Kazlauskas, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 10.

Tuometiniai įvykiai Vokietijoje valsčių istorijose dažnai buvo nutylimi. Kaip prielaida atkurti Lietuvos Nepriklausomybę kartais buvo išvelgiamas Vokietijos pralaimėjimas Vakarų fronte ir Vokietijos revoliucija. Vokietijos pralaimėjimo faktą pasitelkė Subačiaus savivaldybės istorijos kūrėjai²⁷, o revoliucijos Vokietijoje įtaka pasinaudojo Piniavos²⁸ ir Smilgių²⁹ valsčių aprašymų autoriai. 1917 m. Rusijos ir Vokietijos sudaryta separatinė taika ir prasidėjęs pilietinis karas šalyje tarptautinės politikos mastu buvo reikšminga prielaida Lietuvai atkurti Nepriklausomybę, bet komplikauta Rytų kaimynės padėtis valsčių istorijose neatsispindi. Menkas dėmesys Vokietijos aktualijoms ir nutylėjimas apie įvykius Rusijoje galėjo būti sąlygotas noro akcentuoti savo Nepriklausomybės istoriškumą ir karo sąlygų laikinumą: buvo manoma, kad karas kažkada turi baigtis, o po jo, žinoma, bus sprendžiamas ir Lietuvos likimas, kuris provincijoje turėtų būti grindžiamas laisva gyventojų valia ir jų veiksmais.

Lietuvos Valstybės Tarybos įtaka atkuriant Nepriklausomybę Panevėžio apskrities valsčiuose vertinta dvejopai. Vienur ji nebuvo sureikšminata akcentuojant minėtas prielaidas kaip esmines, kitur – priešingai – nuo šio politinio organo ir buvo pradėdama visa valsčiaus istorija. Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorijoje pabrėžiama: „Vasario 16 d. 1918 m. įvykęs Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas nesuteikė lietuviams galimumo imtis tuojau praktiško Nepriklausomos Lietuvos kūrimo darbo.“³⁰ Nesulaukus Lietuvos Valstybės Tarybos *praktinio* postūmio iškeliant centrinės valdžios indėlį, sureikšmintą agitacinę jos veiklą. Kupiškyje per 1918 m. lapkričio 17 d. mitingą buvo skaitomi politiniai kreipimaisi³¹. Lietuvos laikinosios vyriausybės išleistas kreipimasis paskatino Šeduvoje surengti mitingą dėl savivaldos išrinkimo³². Lietuvos laikinosios vyriausybės politinis kreipimasis 1918 m. gruodžio mėnesio pradžioje gautas Viešintose. Viešintų klebonas Juozas Korsakas Lietuvos laikinosios vyriausybės kreipi-

27 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 105.

28 Juška, P. Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžią. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 52.

29 *Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 100.

30 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 105.

31 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

32 Šeduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 117.

maši skaitė viešai. Jis kvietė išsirinkti savo komitetą³³. Politinių kreipimūsi svarba buvo akcentuojama ir Ramygaloje³⁴. Apskritai parapiniai komitetai, tokie kaip Miežiškių ir kt., galėjo remtis tik Valstybės Tarybos nutarimais: jų organizacinis teritorinis pagrindas buvo ne valsčius, o parapija³⁵. Jei ne Lietuvos Valstybės Tarybos nutarimai, daugeliu atvejų nebūtų buvę daugumos administracinių darinių. Šie motyvai keliant prielaidas paskatino akcentuoti ne šalutines, bet pagrindines savivaldų atsiradimo galimybes.

NEPRIKLAUSOMYBĖS PRIEŠAI IR DRAUGAI

Lietuvos Nepriklausomybė buvo pasiekta sutelkus jėgas, atkakliai kovojus su išorės ir vidaus priešais, bet šios kovos interpretacijos buvo skirtingos. Kovos sąjungininkai ir priešai vertinti dviprasmiškai, dažnai kreiptas dėmesys į valsčiuje buvusią sudėtingą situaciją.

Nuo 1915 m. vasaros iki 1918 m. gruodžio mėnesio (pusketvirtų metų) vokiečiai spaudė vietos gyventojus, bet kartu valsčiaus savivaldoje jie paliko savo atstovų, o 1918 m. traukdamiesi iš Lietuvos valdžią perdavė vietos savivaldai. Valsčių istorijų autoriai jų vaidmenį suvokė skirtingai. Dažniausia dėl buvusio išnaudojimo, per mažos pagalbos vietos savivaldai ir dėl to, kad trukdė ją atkurti, vokiečiai vertinti neigiamai. Kupiškyje okupacijos metais funkcionavusi valsčiaus savivalda buvo laikoma marionete, reikalinga tam, kad būtų sklandžiau skirstomi ir renkami mokesčiai. Buvo teisinami dori kaimų seniūnai, o buvę ištikimi vokiečiams – smerkiami³⁶. Šeduvoje vokiečiai priešinosi komiteto remiamai milicijai, nedavė ginklų³⁷. Raguvoje vokiečiai trukdė susisiekti su Lietuvos Valstybės Taryba, nepatvirtino 1918 m. lapkričio 2 d. išrinkto valsčiaus komiteto³⁸.

33 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrmosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 170.

34 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 82.

35 Alknevičius; Saldenis. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrimosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 32.

36 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 19.

37 Šeduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 117.

38 *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

Kai kuriose vietovėse susiklostė kur kas geresni santykiai su vokiečiais. Rozalime vokiečių žandarai rado vietą valsčiaus susirinkimui ir ragino Rozalimo gyventojus kurti savo savivaldą. Čia valsčiaus komitetas įkurtas dar spalio mėnesį, o kituose Panevėžio apskrities valsčiuose – tik lapkričio ar gruodžio mėnesiais. Žandarai nesikišo į Rozalimo parapinio komiteto veiklą³⁹. Panašiai buvo ir Viešintose, kur vokiečių viršaitis Kėinas ragino lietuvius kurti komitetą ir iš vokiečių, kurie traukėsi, perimti valdžią bei turtą⁴⁰. Kaip ir Andrioniškyje, įprasta buvo akcentuoti, kad vokiečiai pasitraukė be didesnių incidentų⁴¹, o antai Ramygaloje vietiniai žmonės, susirinkę prie Michališkių dvaro, net pasipriešino vokiečiams ir reikalavo grūdų⁴².

Palankiau vokiečiai buvo vertinami tuose valsčiuose, kur kovojo su bolševikais, būtent: Raguvoje, Rozalime ir Subačiuje. Subačiuje įvykus incidentui, kai besitraukiantys vokiečiai buvo apšaudyti, 1918 m. gruodžio 28 d. iš Panevėžio atvykę vokiečiai miestelyje užpuolė vietos revoliucinį komitetą ir sušaudė du jo narius⁴³. 1919 m. kovo 4 d. iš Radviliškio atjoję vokiečiai išvaikė revoliucinį Rozalimo komitetą⁴⁴. 1919 m. gegužės 15 d. kartu su Lietuvos kariuomene Raguvoje pasirodę vokiečiai padėjo miestelį išvaduoti iš bolševikų⁴⁵.

Bolševikai buvo suvokiami kaip vidinė ir išorinė grėsmė Lietuvos Nepriklausomybei. Iš Rusijos sugrįžę pabėgėliai buvo tas revoliucinis gaivalas, kuris pirmiausia legaliai, o vėliau nelegaliais būdais siekė ateiti į valdžią. Bolševikų agitatoriai Panevėžio apskrities valsčiuose pasirodė 1918 m. lapkričio mėnesį įvykusiųose savivaldų rinkimuose. Dažniausia buvo akcentuojama, kad su bolševikais nesiekta kompromiso. Iš Rokiš-

39 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 89.

40 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kuri-mosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 170.

41 Labeika, E.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

42 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 84.

43 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 108.

44 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 90.

45 *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

kio atvykęs bolševikų agitatorius Kupiškyje buvo nušvilptas, jam pasiūlyta grįžti į Rusiją arba eiti kaminų valyti⁴⁶. Subačiuje bolševikų keliami grėsmė paskatino greičiau rinkti vietinį komitetą, kuris galėtų iš vokiečių perimti valdžią ir turtą⁴⁷.

Ypač buvo akcentuojama principinė vietinių savivaldos organų laikysena nebendradarbiauti su bolševikais. Pasitaikė atvejų, kai iš anksto buvo ruošiamasi ginkluotam jų puolimui. Pušaloto parapinis komitetas suorganizavo ginkluotą pasipriešinimą bolševikams, subūrė Pušaloto partizanų kuopą ir apginklavo ją iš besitraukiančių vokiečių supirktais ginklais, o užėjus bolševikams pradėjo kovą⁴⁸. 1919 m. sausio 1 d. bolševikams su kariuomene užėmus Kupiškį, nepavyko susitarti su vietiniu komitetu, kurio nariai, nors ir kalinti, nepasidavė provokacijoms ir nesutiko bendradarbiauti⁴⁹. Miežiškių valsčiaus komitetui bolševikai pasiūlė atsistatydinti arba pasivadinti revoliuciniu komitetu. Komitetas atsistatydino⁵⁰. Subačiaus valsčiuje buvo areštuoti visi komiteto nariai⁵¹. Įvertinęs šią Panevėžio apskrityje susiklosčiusią dramatišką situaciją, Kupiškio valsčiaus viršaitis Domas Vaitkūnas rašė: „[r]odos, viskas žuvo. Užgeso paskutiniai laisvės spinduliai, kurie švietė atbundančiai Lietuvai. Nors bolševikų kieta ranka suspaudė Lietuvą, bet žmonių dvasia neapmirė. Valsčiaus komiteto darbas buvo varomas toliau. Buvo organizuojama žalioji armija, kuri turėjo tikslą kariauti su bolševikais“⁵². Bolševikams Andrioniškyje užėmus valdžią, vietos komitetas pradėjo veikti pogrindyje. Gyventojams jis kėlė nepasitenkinimą, keletą kartų užpuolė bolševikus⁵³.

Bolševikų atėjimo į vietos savivaldą nereikėtų suprasti siaurai. Stengtasi įvertinti sudėtingas karo sąlygas, kuriomis reikėjo ieškoti išeičių, bet ne

46 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

47 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 106–107.

48 Davidonis, J. *Istoriniai bruožai tverimosi ir gyvavimo bruožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 69.

49 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 23.

50 Alknevičius; Saldenis. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrimosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 32.

51 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 108.

52 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 23.

53 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

visada buvo priimami geri sprendimai, nors juos ir palaikė dalis žmonių. Piniavos valsčiaus komitetas su bolševikais siekė kompromiso (matyt, tarp vietinių įtakingų politinių jėgų buvo ir socialistų bei komunistų)⁵⁴. Raguvo valsčiuje bolševikai taip pat rado kompromiso siekusių narių⁵⁵. Ramygaloje kilus įtampai dėl duonos stygiaus, miestelyje įsikūrė „Darbininkų komitetas“, bet kol bolševikai 1919 m. pradžioje neužėmė miestelio, legalizuoti savo veiklos jis neįstengė. Šis Jurgio Marozo vadovaujamas „Darbininkų komitetas“, nepripažinęs Lietuvos Valstybės Tarybos, ėmėsi maisto produktų ir kuro rekvizicijos. Kai apie padėtį Ramygaloje buvo informuota Lietuvos kariuomenė, dar vasario mėnesį į miestelį atvykęs savanorių būrys areštavo „Darbininkų komiteto“ narius ir Kėdainiuose sušaudė⁵⁶. Panašiai atsitiko ir Vadokliuose: bolševikų gaivalas, laukdamas atvykstant rusų, įkūrė savo revoliucinį komitetą, bet valdžią galėjo perimti tik panaudojęs karinę jėgą⁵⁷. Išdavystės buvo retos, bet štai Rozalimo valsčiuje perversmą įvykdė parapinio komiteto paskirtas policijos viršininkas, palaikomas Panevėžio revoliucinio komiteto⁵⁸. Viešintose revoliucinis karo komitetas įkurtas parėmus nedidelei kuopelei iš vietos žydų, lietuvių ir bolševikų, bet šis komitetas nesulaukė palaikymo iš centrinės komunistinės valdžios, todėl buvo perrinktas ir subordinaciniais ryšiais susietas su Kupiškiumi. Šiuo atveju savarankiškumas buvo panaikintas, bet savo veikla jis paliko ne tik neigiamų atsiminimų. Valsčiuje tada būta ir įdomaus pertvarkymo: bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės, pradėjo veikti civilinė metrikacija, buvo įkurta darbo birža⁵⁹. Revoliucinis Viešintų karo komitetas, pajutęs, kad bolševikams nekaip sekasi kovoti su Lietuvos kariuomene, išsiskirstė⁶⁰.

54 Juška, P. Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžią. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 52.

55 [Raguvo valsčiaus savivaldybės aprašymas]. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 74.

56 Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 84–85.

57 Markunėnas, T. *Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 198.

58 *Rozalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 89.

59 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 172–173.

60 Inčiūra, P.; Maciejauskas, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kūrimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 174.

Kovojant su bolševikais ir mėginant atkurti savivaldą buvo įprasta pabrėžti Lietuvos kariuomenės indėlį. 1919 m. pradžioje Subačiuje paskelbė jaunų vyrų mobilizaciją, bolševikai sulaukė priešingo rezultato: vyrai ėmė bėgti į Lietuvos kariuomenę ar pradėjo slapstytis miškuose ir formuoti partizanų būrius⁶¹. 1919 m. kovo mėnesį Lietuvos kariuomenės savanoriai išvadavo Krekenavos valsčių⁶². Andrioniškis⁶³ ir Troškūnai⁶⁴ iš bolševikų išlaisvinti gegužę. Lietuvos kariuomenei išvijus bolševikus iš Subačiaus, vietos karo komendantas Petras Aglinskas savo iniciatyva ėmėsi atkurti valsčiaus savivaldą⁶⁵.

Panevėžio apskrities valsčiams beveik neteko susidurti su lenkų pasipriešinimu. Išliko tik vienas tokio įvykio Vadoklių valsčiuje atsiminimas. 1920 m. lapkričio 21 d. ryte iš Ančiškių pusės pasirodė 800 lenkų kareivių. Jie žiauriai nusiaubė Vadoklių valsčių, bet apskrus viršaitis su sekretoriumi, matyt žinodami, kad jie pasirodys, nuo valsčiaus raštinės nukabino iškabą ir, paėmę valsčiaus knygas, patys pasislėpė miške. Pasirodžius lenkų kariuomenei nužudytas belaisviu laikytas šaulys Stasys Klimavičius⁶⁶.

SAVO JĖGŲ SUVOKIMAS

Sudėtingomis karo sąlygomis savivaldos iniciatoriai kritiškai vertino savo jėgas ir galimybes vykdyti Lietuvos Valstybės Tarybos nutarimus. Subačiuje vyravo pastebimai nerami nuotaika, kuri gyventojus padalijo į tris dalis: vieni manė, kad grįš rusai, antri laukė išganymo iš atslenkančių bolševikų, tretį tikėjo nepriklausoma Lietuvos valstybe⁶⁷. Kad diskusijų iš tiesų būta

61 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 109.

62 Zapelis, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 8.

63 Labeika, E.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

64 Beleckas; Pabarius, P. *Troškūnų valsčiaus savivaldybės kurimosi istorija*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 164.

65 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 109–110.

66 Markunėnas, T. *Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 199.

67 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 106.

daug, liudija ir Šimonių atvejis, kai dukart teko šaukti parapijos atstovų susirinkimą, kol buvo išrinktas parapijos komitetas⁶⁸.

Valsčių savivaldybės į Lietuvos Valstybės Tarybos veiklą reagavo gana ramiai, nes ilgai nebuvus realios galios jos nutarimai buvo neįpareigojantys. Buvo galima tiesiogiai su Taryba nekontaktuoti, o kartais net protestuoti dėl jos nutarimų. Kupiškio inteligentai, dar prieš atkurdami savivaldą, išsiuntė Lietuvos Valstybės Tarybai protestą dėl Wilhemo von Uracho išrinkimo Lietuvos karaliumi⁶⁹. Tai buvo kairiųjų politinio protesto dalis, pasireiškusi tarybos viduje ir už jos ribų.

Daug neaiškumų kėlė savivaldos išlaikymas, vietos mokesčių rinkimas. 1919 m. kovo mėnesį išvadavus iš bolševikų Krekenavos valsčių, darbas buvo koordinuojamas iš centro. Vis dėlto, trūkstant pajamų ir nesant užtektinai aiškių veiklos nurodymų, buvo priimta nemažai vietos įstatymų. Pradėtas rinkti „pagalvės mokestis“ ir suteikta galimybė gyventojams išsipirkti nuo priskirtų pareigų atlikimo. Vėliau šie mokesčiai buvo atšaukti ir pakeisti valstybės mokesčiais⁷⁰. Šeduvoje įvestas 1 markės mokestis nuo dešimtinės. Jis buvo palyginti didelis, bet žmonės noriai mokėjo tikėdamiesi, kad valdžia išspręs didžiausias problemas⁷¹.

Susikirtimų su centrine valdžia būta ir apskrities lygmeniu. Ramygalos valsčiaus komitetas, 1918 m. nusprendęs įkurti progimnaziją, gana ilgai įtikinėjo apskrities valdžią Panevėžyje: „[t]ik paskutinį kartą nuvažiuo Ant. Narsutis, buvęs tuo laiku Ramygalos viršaitis, ir J. Karutis. Prie prašymo netiesiogiai buvo pridėtas priedas: „paltis“ lašinių ir keletas aršinių drobės. Tik prašymo priedui įrodžius, kad tikrai Ramygaloje progimnazija reikalinga, buvo duotas leidimas“⁷². Tokie pareiškimai neteikė garbės centrinei Lietuvos valdžiai, kita vertus, kartu priminė, kad ramygaliečiai turėjo savo savivaldos viziją, dėl kurios įgyvendinimo būta įvairių sprendimų.

68 Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 159.

69 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 20.

70 Zapelis, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 8.

71 Šeduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 118.

72 *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 83.

Istorinėse valsčių aprašymo dalyse dažnai buvo linkstama išskirti vietinius Nepriklausomybės idėjos iniciatorius: kai kur jie buvo tiesiog minimi, o kitur itin sureikšminti. Andrioniškio atvejis mena kun. Prano Mirskio iniciatyvą⁷³. Toks atvejis dažnai buvo tipinė tendencija, nes žinias apie paparinių komitetų kūrimą įprastai paskelbdavo vietos klebonai. Pradinė iniciatyva dažniausia peraugdavo į ilgalaikius veiksmus. Savivaldos švietuolių nuopelnai buvo aukštinami Kupiškyje. Šio valsčiaus komiteto narių, kairiųjų pažiūrų liaudininką Jurgį Bukėną vokiečiai ėmė persekioti dėl to, kad jis trukdė jiems išvežti grūdus. Kaip biografijos detalė pateikiamas liudijimas apie jo ketinimus susprogdinti tiltą per upę ir taip užkirsti kelią vokiečiams pasitraukti kartu su gėrybėmis, kurių jie prisiplėšė⁷⁴. Iškalbingas ir kitas didvyriškumo pavyzdys Pušalote: paparinio komiteto narys, karininkas Antanas Michelevičius, 1919 m. pradžioje atėjęs bolševikams, prisijungė prie Pušaloto partizanų ir, grįžęs kartu su Joniškėlio mirties bataliono partizanų pastiprinimu, nusivijo bolševikus net iki Daugpilio⁷⁵.

Lietuvos kariuomenės savanorių reikalai valsčiuose ir jų kovos už Lietuvos Nepriklausomybę buvo aprašomos retai. Didvyriškas elgesys, jei dar išliko atmintyje, buvo prisimenamas gana detaliai ir sureikšminamas. Subačiaus valsčiaus komiteto iniciatyva dar 1918 m. gruodžio mėnesį buvo sumanyta jaunų vyrų mobilizacija (siųsti jaunuolius ginti Vilniuje veikiančios Lietuvos laikinosios vyriausybės). Vietos bolševikų agitacijos idėja nesulaukė reikiamo palaikymo⁷⁶. Vadokliuose 1919 m. pradžioje valdžią užėmęs revoliucinis komitetas sukėlė didelį nepasitenkinimą tarp jaunuomenės, kuri neapsikentė jo savivalės ir patraukė į Kauną papildyti Lietuvos kariuomenės savanorių gretų. 1919 m. kovo 22 d. vaduojant Vadoklius iš bolševikų žuvo 5 vadokliečiai, kurie vėliau iškilmingai buvo palaidoti miestelio parapijos kapinėse⁷⁷.

73 Labeika, F.; Petrauskas, V. *Andrioniškio val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 2.

74 Vaitkūnas, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 22.

75 Davidonis, J. *Istoriniai broožai tverimosi ir gyvavimo broožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 69.

76 *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 107.

77 Markunėnas, T. *Trumpa vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 198–199.

Dažnokai nutolę atminties pasakojimai išryškino tik pagrindinius įvykius, bet kuriant savivaldą ir palaikant Lietuvos Nepriklausomybės idėją įkvėpimo būta daug. Viename iš įdomesnių valsčių savivaldybėms įkurti skirtų Krekenavos valsčiaus dokumentų justai nepalaužiama Nepriklausomybės dvasia. Krekenavos valsčiaus tarybos 1921 m. liepos 7 d. priimtoje rezoliucijoje ir Lietuvos vyriausybei išsiųstoje rezoliucijoje buvo griežtai rašoma: „Mums nusibodo ir įkyrėjo tos nuolatinės tai Varšuvoi, tai Suvalkuos, Rygoi galop Briusely bergždžios su lenkais konferencijos ir derybos, kurios dėl lenkų imperializmo, prie nieko gero neprivedė, tik mūsų Valdžios nuolaidumas tautos garbę. Męs griežtai protestuojame prieš lenkų pastangas išplėsti mūsų tautos ir krašto širdį – Vilnių! Męs reikalaujame ir niekadoms reikalauti neatsisakome sau sostinės Vilniaus, savo Gardino, Seinų ir Klaipėdos. <...> Męs reikalaujame nuo mūsų Valdžios daugiau griežtumo ir savimi pasitikėjimo, reikalaujant sau priguolinių teisių ir ginant savo nepriklausomybę, o iš savo pusės pasižadame tokią Valdžią remti visokeriopomis aukomis nesigailėdami nei turtų, nei savo sūnų kraujo. Reikalui esant, mes mokėsime savo tėvynę ginti kaip apsigynėme nuo bermontininkų, bolševikų ir kaip mokėjome kariauti su Želigovskiu užpuoliku ties Giedraičiais ir Širvinta⁷⁸. Iš tiesų, Panevėžio apskrities valsčiuose bermontininkų beveik nepasirodė, o susidūrimai su lenkais buvo pavieniai, tad šioje Krekenavos gyventojų rezoliucijoje ieškota jau nebe lokalinių, o nacionalinių argumentų. Bendra kova už Lietuvos Nepriklausomybę, bendri interesai ir bendra atsakomybė už valstybingumą tvirtai siejo nacionalinę ir lokalinę istorinės sąmonės dimensijas.

IŠVADOS

Valsčių viršaičių ir sekretorių išsilavinimas buvo gana žemas, todėl 1927 m. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento iškeltas uždavinys – pateikti valsčiaus veiklos apžvalgą nuo jo įkūrimo iki pastarųjų metų – jiems buvo nemažas iššūkis. Siekiant atlikti šią užduotį eita papras-

⁷⁸ *Krekenavos valsčiaus tarybos jos pirmame 1921 m. liepos 7 d. posėdyje priimta rezoliucija.* LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, p. 12.

čiausiu keliu: iš gyvų liudininkų surinktos žinios, neatrenkant jų ir neatliekant kritinės analizės, valsčių aprašymuose buvo pateiktos kaip istorinės.

Liudininkai galėjo prisiminti tik tai, ką patys matė gyvenamojoje aplinkoje, todėl tarptautinis politinis kontekstas valsčių savivaldybių istorijose dažnai pateikiamas tik fragmentiškai. Istorijose taip pat buvo siekiama pabrėžti vietos žmonių nuveiktus darbus, jų reikšmę. Veikaluose išsakomos mintys dažniausia buvo paremtos savivaldos reikšmingumu, retai derinamos su oficialiu valstybės požiūriu į vokiečių ir bolševikų dalyvavimą 1918–1919 m. įvykiuose.

Valsčių savivaldybių istorijų autoriai iškėlė kovos sąjungininkus, pamerkę priešus, nurodė buvusių diskusijų su centrine Lietuvos valdžia kryptis. Lokalinio patriotizmo raiška yra esminė ypatybė kalbant apie daugelį Panevėžio apskrities valsčių savivaldybių istorijų aprašymų. Į aplinkinį pasaulį žvelgta per naudos valsčiui prizmę, todėl už valsčiaus išlaisvinimą iš bolševikų kovoje vietos didvyriai, sumanūs viršaičiai, savivaldos iniciatoriai ir kt. dėmesio nusipelnę asmenys bei jų veiksmai tose istorijose aprašomi pakylėtai ir pagarbiai. Daugelis Panevėžio apskrities valsčių istorijų liudija, kad Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas buvo iškovotas sutelkus jėgas, o jos šalininkai ir principingi rėmėjai buvo valsčių savivaldybių šviesuoliai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

1. ALKNEVIČIUS; SALDENIS. *Miežiškių valsčiaus savivaldybių kūrimosi ir gyvavimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 32–36.
2. BELECKAS; PABARIUS, P. *Troškūnų valsčiaus savivaldybės kurimosi istorija*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 164–168.
3. DAVIDONIS, J. *Istoriniai bruožai tverimosi ir gyvavimo bruožai Pušaloto valsčiaus savivaldybės*. Pušalotas, 1927, spalio 5. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 69–73.
4. INČIURA, P.; MACIEJAUSKAS, A. *Viešintų valsčiaus savivaldybės Panevėžio apskrities bendras kurimosi ir darbo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 169–197.
5. JUŠKA, P. *Žinios apie Piniavos valsčiaus savivaldybės kūrimosi pradžia*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 52–61.
6. JUOZAITIS, P. *[Naujamesčio valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 37–43.

7. KAZLAUSKAS, Kazimieras. *Pradžia įsikūrimo Krekenavos savivaldybės*: [atsiminimai]. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 10.
8. *Krekenavos parapijinio komiteto pranešimas Vidaus reikalų ministerijai*. Krekenava, 1918, gruodžio 29. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 11.
9. *Krekenavos valsčiaus tarybos jos pirmame 1921 m. liepos 7 d. posėdyje priimta rezoliucija*. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 12.
10. LABEIKA, F.; PETRAUSKAS, V. *Andrioniško val. sav-bės gyvavimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 2–7.
11. MARKUNĖNAS, T. *Trumpa Vadoklių valsčiaus istorija*. Vadokliai, 1927, rugsėjo 15. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 198–202.
12. *Pumpėnų valsčiaus pranešimas Panevėžio apskrities valdybai*. Pumpėnai, 1927, spalio 1. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 62.
13. *[Raguvos valsčiaus savivaldybės aprašymas]*. 1927. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 74–81.
14. *Ramygalos valsčiaus savivaldybės kūrimosi bei dešimties metų veikimo trumpas aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 82–88.
15. *Razalimo valsčiaus savivaldybės įsikūrimo bei veikimo (aprašymas) istorija*. Rozalimas, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 89–94.
16. *Smilgių valsčiaus kūrimosi ir veikimo aprašymas*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 95–104.
17. *Subačiaus valsčiaus savivaldybės istorija*. 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 105–116.
18. *Sėduvos valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo istorija*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 117–158.
19. *Šimonių valsčiaus savivaldybės kūrimosi ir veikimo aprašymas*. Šimonys, 1927, rugsėjo 30. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 159–163.
20. ŠLIKAS, Ip. *Panevėžio apskrityje valsčių savivaldybių kūrimosi ir veikimo aprašymų trumpa santrauka*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1764, lap. 8–11.
21. *Trumpas apyrašas apie Panevėžio valsčiaus savivaldybę, jos įsikūrimą ir veikimą*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 44–51.
22. VAITKŪNAS, Domas. *Vokiečių ir bolševikų metai Kupiškyje*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 19–31.
23. ZAPELIS, P. *Krekenavos valsčiaus savivaldybės įsikūrimo pradžia ir jos tolimesnė veikimo eiga*. [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1763, lap. 8–9.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

24. ČEPAITIENĖ, Rasa. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53 (Nr. 4), p. 36–50.
25. LAZAUSKIENĖ, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*: mokslo monografija. Šiauliai, 2007. 284, [1] p., [6] ilustr. lap.
26. MIŠKINIS, Algimantas. *Rozalimas*: istorinė urbanistinė raida. Kaunas, 2007. 141, [1] p.
27. NEKRAŠAS, Leonas. Lietuvos administracinio-teritorinio padalijimo kaitos bruožai 1918–1940 m. (Panevėžio apskrities atvejų analizė). *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 4, p. 20–37.
28. VAITKEVIČIAUS, Broniaus. *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*. Vilnius, 1967. 694 p.
29. ŽILINSKAS, Gintaras. Vietos savivaldybės Pirmojoje Lietuvos Respublikoje: tarybų narių bei tarnautojų išsimokslinimas ir kvalifikacijos tobulinimas. *Viešoji politika ir administravimas*, 2013, t. 12 (Nr. 3), p. 497–507.

HISTORIOGRAPHICAL TEXTS OF CONTEMPORARIES ON THE RESTORATION OF THE LITHUANIAN STATE AS THE LOCUS OF EXPRESSION OF THE LOCAL MENTALITY

TOMAS PETREIKIS

SUMMARY

The stories and recollections of rural districts in Panevėžys County of 1927 in the Lithuanian Central State Historical Archives are analysed as a locus of expression of the local mentality. A deep memoir layer of rural district stories has provided different interpretations when assessing the history, background of the restoration of the municipal activities, the enemies and allies of the independence, and comprehending the limits of own power and actions performed. The aspects of the local mentality reflected in the stories of the rural districts add to the understanding of different assessments of the restoration of the Lithuanian independence in the localities (rural districts). They are aimed at analysing the situation in the specific location in detail and still taking the experiences of people in the rural districts into consideration. Thoughts expressed in the stories of rural districts have often been based on the municipal relevance. The expression of the local patriotism remains the main feature in many descriptions in the stories of rural district municipalities in Panevėžys district. The stories were aimed at convincing the general public that the restoration of the Lithuanian independence was attained through the united forces and that the supporters and principal sponsors were the intellectuals in the rural district municipalities.